НАТО на Балкану, Балкан у НАТО-у

Пише: Марија Тодорова
уторак, 24 фебруар 2009 23:19

Какав је однос Балкана, Европске Уније и НАТО-а, шта нам је оставило социјалистичко наслеђе, зашто је рат на Косову био преседан у политици запада према овој регији, о гасној кризи, о самоинфериоризацији Источне Европе, о односу овдашњих друштава према сексуалним и националним мањинама, разговарали смо с Маријом Тодоровом, познатом бугарском историчарком која се специјализовала за историју Балкана у модерном периоду. Њена књига из 1997. године под називом "Имагинарни Балкан" снажно је утицала на научну перцепцију Балкана. Марија Тодорова је запослена у САД-у као професорка историје на University of Illinois at Urbana-Champaign.

Данас је Балкан у прилично другачијој ситуацији него ли пре дванаест година када сте објавили познато дело Имагинарни Балкан - уместо неколико ратова, ауторитарних режима и гетоизације, сада је у читавој регији на делу евроатлантистичка "нормализација". Ипак, имамо неколико протектората и замрзнутих конфликата. Која је перспектива балканских земаља?

Предвиђања су омиљена међу политиколозима, политичарима и новинарима, и углавном су погрешна - чак и ако неким случајем погоде крајњи исход. На срећу, историја је далеко прекомплексан процес, с неочекиваним обртима и непредвидљивим случајностима.

Када сам 1997. године издала Имагинарни Балкан , нисам могла предвидети "регионалне перспективе". Заиста, 1997. године, након што су три бивше чланице Варшавског пакта - Пољска, Мађарска и Чешка - позване у НАТО (постале су чланице 1999), Tony Judt је написао да ће то створити "врсту депресивног евро-суседства иза кога се налази 'Византијска Европа' која ће бити препуштена себи, преблизу Русији да би се Запад агресивно ангажовао или је абсорбовао".

Ситуација се 1997. променила скоро преко ноћи, с почетком НАТО-овог ширења. Од

1989, питање о мисији никада није престајало да буде актуално, како у Америци, тако и у Европи. С распуштањем Варшавског пакта 1991. и распадом Совјетског Савеза у 1992, НАТО-ови главни непријатељи и циљеви престали су да постоје, и с њима је престала његова сврха постојања. Било је озбиљних планова у Европи да се НАТО распусти, те да се изграде алтернативни системи сигурности ограничени на континент. Али НАТО је остао једина трансатлантска институција у којој САД наставља да игра улогу велике европске силе, и Америка се опирала губљењу те позиције. Сједињене Државе су биле и наставиле су да буду главни заговарач ширења НАТО-а, упркос обећању из 1990. године да се савез неће ширити преко немачких граница. Након што су Пољска, Мађарска и Чешка постале чланице, 2002. у чланство су позване Литванија, Естонија, Летонија, Словенија, Словачка, Бугарска и Румунија. 2004. све ове земље постале су део НАТО-а. Током 2008. године још две балканске земље - Хрватска и Албанија - су позване у Савез, а ускоро ће истим стопама кренути и Македонија.

Што се променило са ширењем НАТО-а?

Путања НАТО-овог развоја је заједно с догађајима који су довели до распада Југославије довела до непредвиђеног међуделовања два процеса. До 1999, међународна заједница ограничила је свој притисак и уплитање у Југославију скоро ексклузивно на Уједињене нације. Догодило се пар мањих НАТО-ових операција после пада Сребренице и пре Дејтонског споразума, укључујући спровођење ембарга на оружје помоћу поморске блокаде и кратко бомбардовање Републике Српске у Босни током 1995. Обе операције одобриле су Уједињене нације. Међутим, ова интервенција, као и истовремени догађаји у Сомалији, па чак и у првом Заливском рату, били су усмерени на обнову или очување статуса qyo. Тромесечно бомбардовање Југославије током 1999. године је - с друге стране - било преседан, узимајући у обзир намере и циљеве САД-а.

Снажно су се подупрли сецесионистички захтеви мањине и припремио се терен за пуну независност Косова девет година касније. То је још један преседан, чије се злослутне последице данас виде на Кавказу. Ријеч је о фундаменталном одмаку од начина на који су третирани слични сукоби (између Палестинаца и Јевреја у Израелу, Курда и Турака у Турској, Курда и Арапа у Првом Заливском рату, итд.); наиме, од Другог светског рата суверенитет и територијални интегритет били су доминантни принцип. У другом погледу, рат на Косову означио је почетак оног што је један посматрач назвао "успон хуманитарних јастребова". Осим тога, био је генерална проба за амерички унилатерализам који је кулминирао у Другом Заливском рату. У том смислу Балкан је опет постао лабораторија за спровођење експеримената с новим приступима и решењима.

Бомбардовање Србије означило је прекретницу у односу према овој регији?

Било је много политичких и моралних разлога за интервенцију 1999. године, а жеља да се оживи последња европска организација у којој Сједињене Државе играју кључну улогу свакако није била најмањи од тих разлога. Која год мотивација стајала иза бомбардовања, јасно је да је оно имало непланиране последице. Пре рата на Косову, доминантна парадигма примењивана на Балкан у принципу је значила гетоизацију регије. "Пре-косовски" визни режим Европске Уније ослободио је виза Средњу Европу, али не Источну Европу и Балкан, где су на слободни проток популације стављена ограничења. То је био балканизам на делу. Реторичка легитимизација интервенције из 1999. године као одбране универзалних људских права ефикасно је вратила Балкан у сферу западне политике. Бомбардовање и његов резултат блиско је - чак нераздвојно - повезало Европљане и Американце с Балканом. Преко КФОР-а (трупа вођених од НАТО-а, под УН-овим мандатом), Американци и Европљани почели су да воде два службена протектората (Косово и Босну и Херцеговину). Тада се међу еврократама по први пут појавио значајан лоби који је веровао да је у најбољем интересу Европе да укључи Балкан у своју сферу, уместо гетоизације. Визна ограничења била су суспендована за две балканске државе - Бугарску и Румунију, и 2007. оне су примљене у Унију. Иако се Унија генерално уморила од проширења, за очекивати је да ће Хрватска - једна од трију балканских земаља - службених кандидата, заједно с Македонијом и Турском - ускоро бити примљена. Албанија и остале југословенске крхотине такође су признате као потенцијални кандидати. Све ово пропраћено је занимљивим, али очекиваним повлачењем балканистичке реторике, иако је у новинарству и књижевности она још снажно присутна, као и у науци. Чак се и гласни и често пакосни приговори турском прикључењу ЕУ усредсређују на ислам, блискоисточну културу, људска права или права жена, али нису заогрнути балканистичком реториком. Имам јак став по питању Турске, и изразито сам за њен пријем у Унију - иако, наравно, пажљиво припреман али не бесконачно одгађан.

Међусобно неповерење и ситно-пакосни национализми још увек су обележје регије. Колико је то балканска посебност, а колико је то само паралела оног што имамо у Европи, на пример, у Сјеверној Ирској или Баскији?

Гледајући мапу Европе, не мислим да се најобилнији или најувредљивији примери "међусобног неповерења и ситно-пакосног национализма" налазе на Балкану. Чак не мислим да су Северна Ирска или Баскија добри примери ове прилично безазлене формуле - тамо смо имали, односно имамо жестоки национализам и насиље (у Северној Ирској до 1988, у Шпанији и данас). Али обилни су примери "међусобног

неповерења и ситно-пакосног национализма": између Пољске и Немачке, Русије и Украјине, Чешке и Немачке, жучни сукоб у Белгији између Фламанаца и Валонаца, затим препирке између Мађарске и Словачке. Ту су чак и заиста безначајни сукоби - попут Лихтенштајна који не признаје Чешку и Словачку. За разлику од тога, на Балкану је присутна растућа сарадња. Чак и оштри сукоб Грчке и Македоније показује знакове попуштања. Само је неповерење у земљама бивше Југославије - односно на подручју које је данас комично названо Западним Балканом - озбиљно, али очекивано с обзиром на недавни рат. Само размислите колико је напора и времена требало Немачкој и Француској да након Другог светског рата превазиђу сопствено наслеђе горких сукоба како би постигле хармоничне односе (иако су они све више тестирани унутар подручја економског и политичког ривалства).

Узимајући у обзир етничке проблеме у свим постсоцијалистичким земљама (Мађарска, Словачка, Румунија, Бугарска, бивша Југославија, Молдавија...) - која је веза између социјалистичког наслеђа и нерешених националних и мањинских питања? Постоје теорије о томе како је комунизам заправо замрзнуо етничке односе, који су експлодирали оног момента кад је пропао?

Верујем да су "замрзнути етнички односи" непримерен клише. Истина је да социјализам (или комунизам) није решио национална или мањинска питања, упркос неким покушајима и тврдњама да се то питање решило. У неким случајевима у првих пар деценија комунистичке управе постојала су одређена решења мањинских питања (на пример, културна права за Мађаре у Румунији, Турке у Бугарској, итд.) која су опозвана током шездесетих, заједно с новим таласом комунистичког национализма. У случају Бугарске, далеко од "замрзавања" етничких односа, жаљења вредна политика према етничким Турцима током осамдесетих заправо је погоршала међуетничке односе до усијања. С друге стране, пошто је комунизам службено ненационалистичка, чак антинационалистичка идеологија, а поврх тога систем који је цензурисао изражавање, у реторичком погледу није било могућности за екстремни национализам (поново, с изузетцима, од којих је најзлогласнија била Чаушескуова Румунија). Управо то је омогућило легитимацију и позиционирање националиста као антикомунистичких хероја у периоду након 1989, а то траје и данас.

Много се причало о прераном уласку Бугарске и Румуније у ЕУ. Унија је због корупције чак замрзнула неке фондове намењене Бугарској. Какво је бугарско искуство с ЕУ, сада када је унутра, али на позицији европске периферије?

Током сваке политичке промене постоје добитници и губитници. Немам бројеве при руци,

али мој утисак је - успркос постојећем евроскептицизму - како постоји концензус међу Бугарима да је на крају боље бити унутра него изван ње. Различите друштвене групе подупиру тај концензус из врло различитих разлога: за неке, то је веровање да ће се побеснела корупција морати да се прилагоди некој врсти владавине права, или у најмању руку да ће изван оквира Уније бити још неподношљивија. Други схватају како отварање економије према светском тржишту полагано доноси добит упркос друштвеној цени неједнакости и неправедне расподеле. За већину, реч је о повећаним могућностима кретања и комуникација. Што се периферног статуса тиче, бивање ван Уније не би нас приближило средишту...

Бугарска, Србија, Босна и Херцеговина, нешто мање Хрватска, само су неке од жртава недавне гасне кризе. Занимљиво је да већина великих земаља Уније или не зависи у потпуности од Русије, или има залихе гаса. Неке су чак профитирале продајући гас по повишеним ценама угроженим земљама. Можемо рећи како у одређеној мери Запад употребљава мање земље као пионе унутар свог односа с Русијом?

Не верујем да је то тако. Споменуте мале земље јесу најгоре осетиле кризу, али проблем гасне зависности о Русији је општи. Криза између Русије и Украјине се већ дуго припремала и била је очекивана.

С друге стране, скандал се налази другде: у непрестаном притиску ЕУ на нове приступнице да затворе своје нуклеарне електране, што се поставља како услов примања у Унију. То је непријатно погодило највише Бугарску, Литванију и Словачку, између осталих. У бугарском случају, не само да је земља постала потпуно зависна о гасу, него је изгубила један од ретких извора прихода - извоз енергије. Све се то догађа у светлу, углавном француских, покушаја да се монополизује нуклеарна индустрија у Европској Унији.

На страну Босна и Косово који и немају праву државност, остатак Балкана јесте или ће кроз неко време бити у ЕУ. Али, супериорни поглед Запада сада је замењен експлоатацијом од стране супериорних економија. Да ли ЕУ заиста има намеру да развије регију, или заправо ствара врсту "унутрашњих колонија", као тржишта за своје производе и извор јефтине радне снаге?

Шта значи "права државност"? Признање од стране свих земаља? Чланство у УН-у?

Босна то има. С друге стране, Тајван - којег Народна Република Кина сматра сопственом покрајином - нема (признат је од стране 23 државе, док Косово признају 54 земље). Ипак, претпостављам да је за вас Тајван "права држава". Да ли је онда реч о више или мање стабилној администрацији и економском богатству? Да ли се онда неколико "промашених држава" у Африци броји међу "не-праве" државе? Да ли су почетне државне формације на Балкану током 19. века поседовале "праву државност"?

Иако могу прилично да критикујем ЕУ, искрено не верујем да је коначни циљ стварање "унутрашњих колонија". Модел "тржиште / јефтини извор радне снаге" више није у игри. Примање Балкана у Унију је - према мени - било и биће примарно вођено политичким мотивима. То важи не само за Бугарску и Румунију, него и за Грчку током седамдесетих. Зато мислим да ће процес на крају обухватити и Босну и Косово.

Што се тиче другоразредног економског положаја регије, то ће наставити да буде проблем, управо као што је тако у целој Источној Европи, а не само у Балкану (њеном сиромашнијем делу). Тај тип неједнакости несумњиво ће имати последице у политичком и културном смислу. Исто је тачно не само вис-а-вис источне Европе, него и вис-а-вис јужне Европе. Супротност севера и југа тек је недавно постала мање озбиљна него ли супротност запада и истока.

Источну Европу западни туристи масовно откривају као "егзотичну" дестинацију - да ли је ту реч о остацима балканистичког приступа у новом облику?

Сваки људски сусрет, а туризам је само један од њих, функционише на принципу стереотипа. Толико дуго док постоје битне неједнакости у богатству и снажне разлике у култури, ти стереотипи су осуђени на асиметричност и хијерархичност на штету оног који је социјално слабији. Наравно, "балканизам" (или "оријентализам" или "егзотизација") ће бити присутан у многим од тих сусрета. С друге стране, једино чести и поновљени сусрети (осим, наравно, образовања) могу донети толеранцију и осетљивост према другима.

С економском кризом на хоризонту, можемо ли очекивати успон радикалних националистичких странака и десног популизма? У Бугарској је екстремна Атака прилично јака, у Румунији то је Странка Велике Румуније, земље бивше Југославије још имају снажан емоционални набој као последицу ратова деведесетих?

Економска криза ће свакако бити искориштавана, али не само од стране десничара или националиста. Не мислим да Атака има велике изборне изгледе за сада; такође, то је прилично расут покрет. Исто важи за Румунију. Подручје бивше Југославије припада другој категорији: осим емоционалног набоја из деведесетих, ту су још увијек нерешени национални проблеми.

У већини ових земаља владајуће елите декларативно су прихватиле либерално-демократски светоназор. Али, држава је углавном слаба и неефикасна, а други проблем је у томе што су друштва остала фундаментално ксенофобична и конзервативна. Типични пример је однос друштва према сексуалним мањинама. Како је могуће променити друштва, што је много тежи задатак него формално доношење закона?

Уздржала бих се од карактерисања ових друштава као "фундаментално ксенофобичних и конзервативних". Нека од ових друштава показују ксенофобне ставове према одређеним групама (нарочито Ромима), али добродошло примају или су неутрална према другим групама (на пример, приметан долазак Источноазијаца); исто важи и за конзервативизам. Трансформација сексуалних обичаја је злогласно тежак проблем, не само у овим друштвима. У западној Европи и САД-у процес се потврђивао полагано и постепено, уз борбу, и то само током последњих педесетак година. То није дуго вријеме, и још увек трају дебате. Истина је да се друштва мењају много спорије него само доношење закона, али то је још увек први корак. Ако се задржи активни проток популације и комуникацијска размена - као што се чини да је тенденција - то ће се неминовно десити. Упоредите то са ставовима према женама у протеклих 100 - 150 година.

Не умањујући потребу за учењем од Запада, можемо рећи да су вође источноевропских земаља спремно презентовали сопствене земље као инфериорне. Након комунистичког искуства и још увијек присутног страха од Русије, већина источних земаља некритички је прихватила западни модел. Да ли је било алтернативе за НАТО и ЕУ?

Прво, не постоји тако нешто као холистички "западни модел". Оно што је већина источних земаља прихватила - делом због снажних идеолошких уверења њихових нових либералних елита, делом под притиском или саветима, делом опонашајући једна другу - био је ригидни и често догматични неолиберални модел - много ригиднији него

у било којој "заиста постојећој" западној држави. Што се алтернатива тиче, не мислим да је било икаквих разговора или промисли о алтернативама уласку у ЕУ. НАТО је друга прича. Реч је о веровању да је чланство у НАТО-у гарант и први корак према уласку у ЕУ; управо то је повело источноевропске државе према пакту. Иако је то до сада у пракси био случај, мислим да је ту више реч о случајности него апсолутној корелацији.

У основи, НАТО је трансатлантска организација у којој је САД доминантна полуга, али не нужно одговарајућа интересима Уније. Неким источноевропским државама - издвојила бих Пољску - то је дало добродошао маневарски простор. Нису све чланице ЕУ (или нису биле) чланице НАТО-а. И нису све чланице НАТО-а (или неће бити) чланице Уније. Најпознатији пример је Турска, дугогодишња чланица НАТО-а. Други примери су Украјина и Грузија, које су кандидати за оба удружења.

(Интервју преузет из интернет магазина "H-alter", http://www.h-alter.org)